

МОВНИЙ ЧИННИК У НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ НА РУБЕЖАХ ЗАХІДНИХ БАЛКАН (КРАЇН КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ)

В статті аналізується вплив мовного чинника на формування комунікативних і культурних зв'язків у взаємовідносинах народів Західних Балкан. Робиться висновок, що затвердження національних мов як державних виступає важливим чинником зростання національної самосвідомості сучасних балканських націй-держав, своєрідним маркером усталення їхньої незалежної політики.

Ключові слова: сербохорватський мовний простір, мови колишньої Югославії, мовна політика Західних Балкан.

Бірюкова Е.А.

ЯЗЫКОВОЙ ФАКТОР В НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ НА РУБЕЖАХ ЗАПАДНЫХ БАЛКАН (СТРАН БЫВШЕЙ ЮГОСЛАВИИ)

В статье анализируется влияние языкового фактора на формирование коммуникативных и культурных связей во взаимоотношениях народов Западных Балкан. Делается вывод, что утверждение национальных языков в качестве государственных выступает важным фактором роста национального самосознания современных балканских наций-государств, своеобразным маркером упрочения их независимой политики.

Ключевые слова: сербохорватское языковое пространство, языки бывшей Югославии, языковая политика Западных Балкан.

Biryukova E.A.

LINGUISTIC FACTOR IN NATIONAL RELATIONS ON BORDERS OF WESTERN BALKAN (OCCIDENT OF FORMER YUGOSLAVIA)

In the article influence of linguistic factor on forming of communicative and cultural connections in the mutual relations of people of Western Balkan is analyzed. A conclusion, that claim of national languages as state comes forward the important factor of growth of national consciousness of modern Balkan nations-states, original marker of strengthening of their independent policy is drawn.

Keywords: serbocroatian linguistic space, languages of former Yugoslavia, linguistic policy of Western Balkan.

Кінець ХХ ст. означився на соціополітичному і культурному житті балканських націй насичуваністю бурхливих подій, а саме: відбулося чергове переколювання політичної карти регіону. Деструктуризація югославського простору першої половини 1990-х років, виникнення на мапі Балкан нових незалежних держав, а також зростання міжетнічних проблем у регіоні, висувають на порядок денний питання співіснування різних етномовних груп як у рамках окремих держав, так і на міждержавному рівні.

Мовний чинник у суспільстві й, особливо, у перехідному відіграє надзвичайно важливу роль. Вирішення мовних питань має велике значення для зміцнення міжетнічних та міжкультурних відносин усередині держави, в той же час лінгвістичні успіхи нації нерозривно пов'язані із зміцненням її цивілізаційного внеску в світовий розвиток. Для вирішення лінгвістичних питань суспільство і держава виробляють політику, найбільш

прийнятну за етнополітичної конфігурації, що склалася. Від того, як побудована державна мовна політика, якими є її цілі та пріоритети, залежить стабільність і цілісність суспільства, його самодостатність, ефективне функціонування й розвиток.

Актуальність теми визначається потребою з'ясування ролі та специфіки мовного чинника, його впливу на сучасні соціополітичні процеси в балканському регіоні. Дослідженню мовних аспектів на Балканах присвячено чимала кількість праць російських істориків та філологів (В.Гудков, О.Русаков, Р.Усікова та ін.), західних дослідників (З.Голаб, К.Джорджевич, Г. Невекловський)¹ та багатьох балканських учених. Проте здебільшого поза увагою залишаються питання впливу мовного чинника на перебіг політичних процесів та реформування різних сфер суспільного життя, формування правових засад адекватної сучасним суспільним потребам мовної політики постюгославських країн з урахуванням сучасної етнополітичної ситуації на Балканах.

Метою статті є аналіз суспільно-політичних змін у країнах колишньої Югославії, зумовлених дією мовного чинника та відповідно мовною політикою урядів. У завдання досліджуваної проблематики входить: 1) аналіз ролі мовного чинника та його впливу на характер політико-трансформаційних і соціокультурних процесів країн колишньої Югославії; 2) розгляд специфіки сучасного мовного континууму Західних Балкан (на прикладі країн колишньої Югославії); 3) розкриття особливості формування мовної політики сучасних постюгославських країн та тенденції етно-мовнокультурних процесів.

Мови народів Балкан, їхнє буття, менталітет визначається безліччю об'єктивних і суб'єктивних обставин, що склалися, під дією тих чи інших чинників на певному етапі історичного розвитку. Так, незаперечним на сьогодні є факт впливу особливостей географічного простору (ландшафт і рельєф місцевості, клімат тощо) на характер взаємодії мов народів певної території. Балкани – півострів, де культурна і мовна взаємодія і взаємовплив здійснювалися на відносно замкнутому географічному просторі. Крім того, на культуру спілкування різних релігійних і етнічних груп накладалися різні історичні обставини (ворожнеча між Османською і Австро-угорською імперіями, так зване суперництво на Західних Балканах). Тобто балканська мовнокультурна спільність формувалася і розвивалася впродовж багатьох століть у складних історичних і геополітичних умовах на перехресті політичних, релігійних і культурних течій Заходу та Сходу. Наявність високопрестижних культур з тривалою історичною традицією (греко-візантійська, римсько-романська, слов'янська) на території Балкан, компактне розселення балканських народів та чисельні міжетнічні контакти зумовили культурно-мовну схожість, певну спільність балканських традицій і фольклорних сюжетів, численні паралелі фразеологізмів, що дали можливість сучасним лінгвістам і балканістам сформулювати поняття „Балканський мовний союз”, „балканський культурний простір” (Kulturraum Balkan, термін Д. Буркхарт) і „балканська модель світу”, а етнографам виділити історико-етнографічну область „Південно-східна Європа” [1, с. 83].

Балкани – арена безперервного перебування нових цивілізаційних потоків, де присутні елементи мовного змішування. І хоча багато з етносів, які з'являлися на Балканах залишалися як окремі мовно-лінгвістичні групи, мови балканських народів набули багато загальних рис, тому що люди були білінгвальні і мультилінгвальні, уміли пристосовуватися один до одного.

---

¹ Golab Z. „Balkanisms” in the South Slavic languages // The Slavic and East European Journal 6/2.-1962.– P. 138-142; Невекловский Г. Языковое состояние на территории распространения бывшего сербскохорватского языка // Славяноведение. – 2001. – №1. – С.39-50; Гудков В.П. Исследование частных вопросов истории славянских языков: Сб. научн. трудов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 124 с.; Русаков А.Ю. Албанский язык: между Востоком и Западом // IX Конгресс по изучению стран Юго-Восточной Европы. Докл. российских ученых. – СПб., 2004. – С.259-274; Усікова Р.П. Из истории македонского литературного языка (типология литературного языка К. К. Мисиркова) // Славянский вестник. Вып. 2. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 608 с.

Наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. на території постюгославських країн спостерігається не лише політико-державне, а й мовне розмежування: колишні югославські народи почали активно відновлювати свої старі мови. Складність розвитку національних літературних мов у цьому регіоні як і в минулому, так і сьогодні спричиняє насамперед діалектне розшарування, відмінність культурних традицій (західної – латинської та східної – церковнослов'янської), наявність кількох графік (латиниці, кирилиці), співіснування усної та писемної літературної традиції тощо. Сучасний розподіл колись єдиної югославської (сербохорватської) мови на чотири нові (сербську, хорватську, боснійську і чорногорську) та затвердження національних мов на державному рівні відбувається в умовах складних суспільно-політичних трансформацій й суттєво впливає на міжнаціональні стосунки всередині незалежних держав. На території сучасних Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини і Чорногорії відмінності між термінами „мова” і „діалект” мотивуються скоріше з політичних, ніж з філологічних міркувань, адже, як стверджують філологи, наприклад, чакавський і кайкавський говір хорватської мови відрізняються сильніше, ніж літературні норми хорватського і сербського. У цілому ж, всі жителі колишньої Югославії (окрім словенців і македонців) здатні зрозуміти один одного без словника, оскільки вони є носіями сербохорватської мови, якщо не застосовуватимуть специфічну місцеву лексику. Використання місцевої лексики може викликати нерозуміння навіть усередині однієї країни, оскільки місцеві діалекти мови подекуди надто відрізняються одна від одної. Для порівняння можна взяти приміром англійську мову, що має по декілька стандартних (регіональних) варіантів плюс безліч традиційних діалектів. Сербохорватський мовний континуум включає чакавський, кайкавський і штокавський говір, а також сербську, хорватську і боснійську літературні мови (діалекти). Проте варіанти англійської мови (британський, американський, австралійський тощо) загальноновизнано вважаються однією мовою, не в останню чергу тому, що вони використовуються дружніми державами (Співдружністю націй). Стандартні ж варіанти сербохорватської мови, яка у Радянському енциклопедичному словнику визначається як „мову сербів, хорватів, чорногорців і боснійців-мусульман” [2], часом, особливо у відповідних країнах, вважаються окремими мовами, причому саме через політичні причини – прагнення підкреслити незалежність та національну особливість.

Поняття єдиної сербохорватської мови, що проіснувало протягом тривалого часу (з середини ХІХ – до кінця ХХ ст.) в країнах колишньої Югославії, крім політичної конотації має історичне підґрунтя. В усталенні сербохорватської/хорватосербської мови на території постюгославських країн, а також розвитку інших основних мов (словенської, македонської) та мов національних меншин умовно можна виокремити три періоди: доюгославський, югославський і постюгославський. Ідеї створення єдиного культурно-духовного простору та об'єднання різних південно-слов'янських народів у межах однієї держави були присутні ще в ХІХ столітті. Цей період суспільно-політичних трансформацій країн Південно-Східної Європи характеризувався пробудженням національної свідомості балканських народів і бажанням звільнитися від іноземного панування - османського на півдні і австро-угорського на півночі. Культурно-політичні рухи ставили за мету створити спільну мову для всіх жителів майбутньої Югославії, а потім створити й загальну державу. Як відзначив Я.Вишняков, „найбільший вплив на становлення національної самосвідомості балканських народів, на процес складання націй, справили ідеї французького Просвітництва, причому найбільш близькими до європейської системи цінностей виявилися хорвати-католики, що входили до складу імперії Габсбургів. Саме у хорватських землях в кінці 30-х – початку 40-х років ХІХ століття склався іллірійський рух, метою якого було згуртувати в один народ все населення Хорватії, незалежно від етнічного походження” [3, с.324].

З 30-х років ХІХ століття, представниками хорватських іллірійських кіл і сербськими діячами культури робляться спроби зближення в мовному і культурному відношенні всіх південних слов'ян. Обґрунтування доктрини ілліризму та основні принципи мовної

реформи були викладені в 1830-1835 рр. в працях хорватського діяча Л. Гая. У 1835 році в Загребі розпочато видавництво першої політичної газети хорватською мовою „Novine horvatske” з літературним додатком „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska” (з 1836 – „Ilirske narodne novine” і „Danica ilirska”). Майбутнє мовне для літератури „об’єднання південних слов’ян” становило передумову для майбутньої політичної єдності, де Хорватії відводилася роль центру майбутньої югославської держави – „Великої Іллірії”. Ідея „Великої Іллірії” протиставлялася іноземному пануванню і політиці асиміляції, що проводилася відносно південнослов’янських народів того часу. Вже у 1836 р. хорвати прийняли реформу сербського філолога Вука Караджича та перешли на штокавський діалект, відмовившись від місцевого чакавського, з використанням латинського алфавіту на відміну від сербської кирилиці. Формування єдиної хорватосербської літературної мови заклало міцні підвалини мовного зближення між хорватами і сербами, що зрештою виявилось у визнанні хорватськими і сербськими філологами єдності сербохорватської мови як мови єдиного народу та було закріплено підписанням в 1850 р. у Відні спеціальної угоди, де були встановлені правила вимови, подвійний алфавіт, діалект, прийнятий за основу стандартної мови. Мовний чинник завжди відігравав важливу роль у соціокультурному житті хорватського народу, про що свідчить, зокрема, відкриття в Хорватії і Славонії слов’янської друкарні (1837 р.), а в Загребі – читальні (1838 р.), яка згодом перетворилася на своєрідний суспільно-політичний клуб. За прикладом Загреба читальні виникли в інших містах Хорватії. Із загостренням хорватсько-угорських суперечностей державною мовою в Хорватії і Славонії фактично стає угорська мова (проголошена у 1847 р. Сабором країни). Проте, не дивлячись на всі труднощі, реформа в області єдиної міжнаціональної мови значно вплинула на подальший розвиток сербської і хорватської мов, і одним із головних тому свідочств був розвиток на базі сербохорватської мови хорватської літератури.

Прагнення до політико-державної єдності знов набула актуальності на початку ХХ ст. Серед сербських правлячих кіл почала домінувати зовнішньополітична концепція, заснована на принципі „Балкани для балканських народів” і відроджуватися ідея щодо об’єднання слов’ян в єдину державу під сербською гегемонією. Це, зокрема, виявилось в підписанні спільної з хорватами Корфської декларації (1917 р.) й проголошенні так званої „першої” Югославії - Королівства сербів, хорватів і словенців (1918 р.). Корфська декларація виходила з принципу дотримання конституційних прав і політичних свобод, повної рівності трьох народів – сербів, хорватів і словенців, визнання свободи віросповідання: православного (сербі і чорногорці), католицького (хорвати, словенці), мусульманського (потуречені боснійські серби). І хоча, як справедливо відзначає Ю.Писарев, у Корфській декларації був відсутній ряд важливих положень, приміром, питання про права національних меншин - македонців, албанців, угорців та інших народів [3], що безпосередньо торкалося і права використання рідної мови меншинами, стосовно мовного питання можна відзначити, що „перша” Югославія не відчувала особливих проблем: серби і хорвати використовували спільну мову, а словенці вільно користувалися словенською мовою. За Віддановським указом (1921 р.) в країні закріплювався трилінгвізм, і депутати Народної скупщини були зобов’язані говорити і писати „сербохорватсько-словенською державною мовою” [4].

За переписом 1921 р. в КСХС проживало: близько п’яти млн. сербів, трьох млн. хорватів й одного млн. словенців. Решту населення становили меншини: угорців, албанців, румунів, словаків [5, с.124]. Поступово непридатність такого державного устрою ставала все більш очевидною, що лише загострювало міжнаціональні суперечності, не залишаючи практично ніякої можливості для реального політичного діалогу і пошуку конструктивних рішень. Утім, мовна ситуація в країні, на відміну від політичної (у 1929 р. фактично відбувся державний переворот в Белграді й країна отримала нову назву – Югославія), залишалася усталеною до кінця Другої світової війни.

„Друга” Югославія, що виникла після війни в 1945 р., опинилася в набагато складнішій ситуації і застосувала оригінальну й унікальну в європейському контексті мовну політику. На 1963 р. Соціалістична федеративна республіка Югославія складалася з шести незалежних республік (Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії, Сербії, Македонії) та вирізнялася, на відміну від „першої” Югославії, досить етнічно строкатим складом населення. Найбільш змішаною в етнічному відношенні стала Сербія (з переважаючою чисельністю сербів і в основному представників албанського, угорського й чорногорського етносів), яка включала автономний край Косово (населені албанці, серби, турки, чорногорці) і автономний край Воєводина (сери, угорці, словаки, румуни, хорвати) та Боснія. З кінця 1960-х рр. боснійських мусульман було визнано окремою нацією в Югославії, що розмовляє сербсько-хорватською мовою.

Головною проблемою в югославському конгломераті було вирішення різних національних питань. Слід також відзначити наявність проблемного поля у мовній сфері югославської федерації. Передусім, це було пов'язано зі спробами відокремлення хорватської від сербської літературної мовної норми (шляхом утворення неологізмів) режимом усташів в Хорватії - хорватських націоналістів. Варіантом виходу з кризової мовної ситуації в Хорватії, стало підписання другого договору про єдність сербохорватської мови – Новосадської угоди (1954 р.), що визнавала існування хорватського і сербського варіантів сербохорватської мови. Зокрема, у „Новосадському договорі” декларувалося, що серби, хорвати і чорногорці „розмовляють єдиною народною мовою” [6], а літературна мова, що розвивається на її основі навколо двох культурних центрів - Белграда і Загреба, є єдиною мовою з двома нормами вимови - „єкавської” та „ієкавської” (пункт 1). Офіційне найменування мови отримало двокомпонентну назву сербохорватська або хорватосербська (srpskohrvatski jezik / hrvatskosrpski jezik), причому особливо підкреслювалася рівноправність кириличного і латинського алфавітів (пункт 3,4). Було ухвалено рішення підготувати і видати спільними зусиллями словник єдиної літературної мови, розробити єдині орфографічний кодекс та термінологію (пункти 5-7). Спеціально наголошувалося на необхідності запобігання практиці „перекладу” авторських оригінальних текстів з одного алфавіту на інший (пункт 8) [6].

Наступним етапом штучного відокремлення хорватської мови став 1967 р., коли в Хорватії ряд представників хорватської інтелігенції підписали „Декларацію про назву і положення хорватської літературної мови”, в якій викладалася вимога визнання рівноправ'я хорватської, сербської, словенської і македонської мов та використання хорватської мови у всіх органах влади в республіці Хорватії. Політика об'єднання мов була зупинена в результаті відмови головної установи хорватської культури – „Матиця хорватська” („Matica hrvatska”) закінчувати десятирічну працю над „Словником сербохорватської літературної і народної мови” спільно з „Матицею сербською” („Matica srpska”). Політичні виступи з вимогами більшої автономії Хорватії, початок яким поклала Декларація 1967 р., отримали назву „Хорватська весна”. У 1971 р. хорватські лінгвісти С. Бабич, Б. Фінка і М. Могуш опублікували керівництво з граматики і правопису хорватської мови „Хорватська орфографія” („Hrvatski pravopis”), що стало певною мірою викликом офіційному терміну „сербохорватський” та суперечило ідеї „югославського федералізму”. Не зважаючи на негайну заборону цієї праці, одну з її копій було опубліковано у Лондоні (на сьогодні 4-е видання книги вважається стандартною граматикою хорватської мови). До розпаду Югославії у мовній сфері зберігався „статус кво”: у Хорватії використовувалася хорватська мова під назвою „хорватська або сербська” (з 1974), тоді як в Сербії цю мову продовжували називати „сербохорватською”.

Югославія у лінгвістичній сфері, зважаючи на специфіку міжнаціональної та мовної ситуації, діяла прагматично й розвивала особливу мовну політику. Це їй вдалося, оскільки ухвалені у той час рішення вважалися зразковим прикладом мовної політики. У Конституціях СФРЮ усім балканським народам надавалися широкі громадянські права і свободи, незалежно від національної ознаки. Визнавалася рівність громадян, їх прав і

обов'язків незалежно від національності, раси, статі, конфесії, освіти, а також мови, якою користується людина, і суспільного стану (Ст.33 Конституції 1963 р.; Ст. 154 Конституції 1974 р.) [7, 8]. В основному різниця між двома категоріями громадян (народи і народності), означеними у конституціях, полягала в тому, що „народи” мали свою союзна республіку (наприклад, словенці – Словенію, серби – Сербію тощо), „народності” ж в основному склалися з тих, хто був за походженням з прикордонної або близької країни (албанці, угорці і т.д.), і хто не мав відповідної країни (цигани, русини і т.д.). Проте, якою б не була чисельність національних меншин, усім громадянам гарантувалася свобода визнання своєї національної приналежності і національної культури, а також свобода використання рідної мови та писемності (Ст. 41 Конституції СФРЮ 1963 р.; Ст. 170-171 Конституції СФРЮ 1974 р.) [7,8]. Мови визнавалися рівноправними на території Югославії. У Ст. 246 Конституції СФРЮ 1974 р. закріплювався офіційний статус мов народів, а мови народностей застосовувалися відповідно до Конституції і союзних законів [8]. Окрім офіційної мови, громадяни мали право отримувати інструкції на їх власних мовах. Виняток становили армія та адміністрація, яких закон зобов'язав використовувати сербохорватську мову (Ст. 41 Конституції СФРЮ 1963 р). Основна ідея мовної єдності полягала у збереженні спільної сербохорватської мови поряд із наданням можливості самовизначення кожному народу, не завдаючи шкоди єдності федерації. Державою забезпечувалось право на освіту на рідній мові (Ст.171 Конституції СФРЮ 1974 р) [7, 8], а задля задоволення запитів різних „політичних акторів” режим І.Тіто дозволяв „офіційне визнання” культурно-мовних відмінностей. Таким чином, офіційний статус знайшли східний і західний варіанти однієї і тієї ж мови. Практично всі представники народів і народностей Югославії на території будь-якої із республік чи автономного краю мали свої газети, радіо і телебачення, різні культурні клуби.

Забезпечення „мовного плюралізму” на рівні держави, привело до використання у повсякденному житті югославів багатьох мов, однак найбільш вживаною була сербохорватська, якою користувалися майже 16 млн. чол., переважно серби, хорвати, чорногорці і мусульмани. Словенці й македонці надавали перевагу своїм власним мовам, відповідно словенській, якою говорили близько 2 млн. чол., і македонській – близько 1,3 млн. чол. Головною мовою меншин в Югославії вважалася албанська, якою користувалися близько 2 млн. чол. Як відзначив К. Джорджевич, албанська залишалася мовою „меншин”, не зважаючи на кількісне перевищення носіїв цієї мови на відміну від македонської, яка була мовою „більшості” [9]. В автономному краї Воєводіно можна було зустріти німецьку, угорську, словацьку, українську, румунську, чеську та інші мови. Крім того, болгари, італійці, турки в Македонії і Косово зберегли свої власні мови, що зумовило своєрідність югославської держави.

Мовну політику „другої” Югославії, можна назвати унікальною у європейському контексті, адже республіки та автономні регіони Воєводіна і Косово мали власні конституції і можливість приймати власні закони щодо мови, приміром, проголосити офіційною мову, що не мала цього статусу на федеральному рівні. Сербохорватська мова була офіційною в Сербії, Хорватії, Чорногорії та Боснії і Герцеговині, тоді як словенська отримала офіційне визнання тільки в Словенії, македонська – в Македонії, албанська, сербохорватська і турецька - в автономному краї Косово. Провінція Воєводіна зі свого боку затвердила п'ять офіційних мов: сербохорватську, угорську, словацьку, русинську і румунську. Це є досить вдалим прикладом реалізації мультикультурної політики.

Таким чином, можна зробити висновок, що мовна політика в „другій” Югославії була спрямована на всебічне задоволення культуромовних потреб народів Балкан і сприяла вирішенню міжетнічних проблем. Проте бажання зберегти як лінгвістичну, так і політичну єдність держави не витримало випробування часом. Мультинаціональна, багатомовна Югославія часів І.Тіто поступово припинила своє існування. Після виходу з її складу Словенії, Хорватії, Македонії, Боснії і Герцеговини у квітні 1992 р. Сербія і Чорногорія проголосили утворення Союзної Республіки Югославія і прийняли

Конституцію СРЮ. Безумовно, значну роль у політичних процесах того часу відігравав зовнішній вплив світових геополітичних гравців, але детермінантою краху міжнародної політико-мовної єдності федерації, на нашу думку, стало загострення внутрішньополітичної ситуації, зумовлене переплетенням економічних проблем, релігійного і мовного факторів.

За Конституцією (1992р.) у „третій” Югославії офіційною мовою було проголошено сербську (єкавського та ієкавського говору з кирилицею при письмі) й відповідно до закону використання латинського алфавіту (Ст.15), мов і писемності національних меншин у районах їх проживання (Ст. 15, 45) [10]. За даними перепису населення 1991 р., найбільш численним етносом були серби - 62,6%. Крім того, велику частку склали албанці - 16,5%, чорногорці - 5%, югослави (термін, що з 1961р. отримав в СФРЮ офіційне визнання як етнонім - діти від змішаних шлюбів народів Югославії) - 3,4%, угорці - 3,3%. У країні також проживали болгари, македонці, румуни, цигани. Сербська мова (що, до речі, лише змінила назву з сербохорватської) залишалася головним засобом спілкування в країні. Її знали практично всі національні меншини. Конституція СРЮ, як і попередні (1963р., 1974 р.) гарантувала свободу вираження національної приналежності і культури (Ст. 45), а також право на освіту рідною мовою представникам національних меншин (Ст. 46). Крім того, не зважаючи на складну політичну й економічну ситуацію в країні, національним меншинам вдалося зберегти свою етнокультурну, мовну самобутність і власні просвітницькі і культурні організації - видавничі будинки, бібліотеки, театри тощо, що фінансувалися на принципі добровільності.

Після розпаду Югославії на теренах молодих незалежних держав почали інтенсивно формуватися, частково за історичним та етнотериторіальним принципами з урахуванням місцевих діалектів і літературних традицій, частково за принципом штучного розмежування на базі націоналізму, власні мовні стандарти. Слід відзначити, що на поч. ХХІ ст. й остаточного зникнення Югославської федерації з політичної карти світу (2006 р. - проголошення незалежності Чорногорії) мовно-лінгвістичні межі регіонів постюгославських країн змінюються не тільки з політичних міркувань, але й, відповідно, до розвитку національної самосвідомості народів Західних Балкан і їх національних інтересів. Прикладом цього може служити нова самоідентифікація не лише словенців і хорватів, а й боснійців та чорногорців. У нових незалежних державах, де панувала сербохорватська мова, зараз офіційно визнано такі мови: сербську в Сербії, хорватську в Хорватії, боснійську в Боснії і Герцоговині і навіть чорногорську в Чорногорії. Крім того, уряди молодих самостійних республік, де офіційною була сербохорватська мова, почали проводити курс на збільшення мовнолінгвістичних відмінностей.

Так, керівництво Хорватії, з проголошенням її незалежності у 1990 р. та прийняттям у грудні цього ж року Конституції, почало активно здійснювати реформу у сфері мовної політики. У Республіці Хорватія як „національній державі хорватського народу і як державі представників інших народів і національних меншин, що є її громадянами: сербів, мусульман, словенців, чехів, словаків, італійців, угорців, євреїв і інших” офіційною була визнана хорватська мова і латинський алфавіт (Ст. 12 Конституції Республіки Хорватія). В окремих адміністративно-територіальних одиницях разом з хорватською мовою і латинським алфавітом фактично діє „офіційне використання іншої мови, а також кириличний або інший алфавіт на умовах, вказаних законом” [11]. У мовній сфері уряд Хорватії послідовно проводить політику пуризму. Політико-мовна „хорватизація” країни полягає в „очищенні” мови, спрямованій на витіснення старих запозичень новими неологізмами. Проте, як правило, приживаються в основному неологізми, що широко використовуються в канцелярському ужитку. Така практика вже існувала в 1940-х рр., але уведена профашистським урядом А. Павеліча неологізми після закінчення Другої світової війни практично відразу ж зникли з ужитку. Наразі, мовне питання найбільше політизується саме там, де хорватська має статус офіційної: у Хорватії і в Мусульмано-хорватській федерації Боснії і Герцеговини. І якщо серби наразі демонструють відносну

толерантність до вживання діалектних слів (окрім сучасних хорватських неологізмів), а також до „ієкавської” вимови і написання, то хорвати, навпаки, проводить активну кампанію з викорінення т.зв. „сербізмів”.

На думку К.Джорджевича, мовні перетворення в Хорватії (часто незручні для практичного застосування) неоднозначно сприймаються хорватським населенням, адже „оволодіти цією „новою” мовою непросто навіть для самих хорватів” [9], які складають національну більшість (89,6 %) за переписом 2001 р. Проблемним питанням лишається і реалізація прав національних меншин, що представлені: сербами (4,5 %), боснійцями (0,5 %), угорцями (0,5 %), словенцями (0,3 %), румунами (0,2 %), албанцями (0,1 %), черногорцями (0,1 %) та іншими етнічними групами (4,1 %). Меншинам (де вони складають як мінімум 50%), дозволяється мати свої школи, ЗМІ, можливість використовувати свою мову в судах, в місцевих адміністраціях. Проблему ж складає застосування самих законів.

Унікальною політикою в мовній сфері керується сучасна Боснія і Герцеговина, на території якої почали розмовляти боснійською мовою, що за структурою практично не відрізняється від сербської і хорватської мов. На сьогоднішній день офіційними вважаються три мови - сербська, хорватська і боснійська. Причому, у Федерації Боснії і Герцеговини, більшість населення якої складають боснійці (72,9 %) та хорвати (21,6 %), використовується хорватська і боснійська мови з латинським алфавітом, в Республіці Сербській (88 % – сербів, 8 % – бошняків и 4 % – хорватів) відповідно сербська з кирилицею. Уведення боснійської мови підкреслює прагнення молодого держави виокремити елементи, що відрізняють боснійську мову від сербської. У боснійській мові закріплюються турцизми, арабізми і персизми, які так і не зустріли опору ані з боку наукових кіл, ані власне населення.

У Чорногорії, яка отримала незалежність в 2006 р., відповідно до ст.13 Конституції Чорногорії „службовою (державною) мовою в Чорногорії є чорногорська мова” [12], рух за створення якої почався ще в 1995 році. визнається рівноправне застосування обох алфавітів - кирилиці і латиниці. Крім того, за цією ж статтею Конституції у службовому вжитку можуть використовуватися сербська, боснійська, албанська і хорватська мови. Чорногорським населенням, де поряд з чорногорцями (43,2 %), широко представлені серби (близько 32 %), боснійці (7,8 %) албанці (5,03 %), мусульмани (3,9 %) і хорвати (1,1 %), досить безболісно й легко сприйнялися зміни у мовній сфері. Адже особливих нововведень ані в літературній, ані в повсякденній мові (порівняно з Сербією, де частіше при юридичній рівноправності „ієкавської” та „екавської” норм використовується остання, чорногорська мова виділяється більш м’якою вимовою) практично не відбулося. Тому можна стверджувати, що в основному відсутня якась певна етнічна межа між чорногорською і сербохорватською мовами, якщо не враховувати юридичну площину.

Сучасна сербська мова, що є офіційною мовою Сербії (ст. 10 Конституції Сербії), Чорногорії і Республіки Сербської Боснії і Герцеговини, за правописом і вживаністю серед населення, найближча до сербохорватської мови [13]. Проте тенденції до розмежування і вироблення власних мовних норм наявні і всередині Сербії. Прийнята після розпаду союзу Сербії і Чорногорії конституція Сербії (2006 р.) передбачає офіційною нормою правопису тільки кирилицю, але в побуті і в окремих друкарських виданнях латиниця використовується навіть частіше, ніж за часів існування СФРЮ. У сучасній сербській мові досить широко використовуються запозичення.

Таким чином, колись єдиний сербохорватський мовний простір розпався на ряд „самостійних мов” (близькоспоріднених мов-наступників). Для постюгославського простору характерна відсутність так би мовити „мови-аккумулянта”, яка б сприяла відновленню політико-територіальної консолідації. Західні дослідники і зараз часто говорять про єдину сербохорватську мову, а до нових національних варіантів апелюють у випадках, коли відмінності між ними принципові або йдеться про діалекти.

Досить своєрідною у формуванні національної єдності і мовно-культурного діалогу була політика Словенії. З проголошенням незалежності у 1990 р. Республіка Словенія і до цього часу вважається серед постюгославських країн найбільш політично й економічно стабільною, що успішно увійшла до європейських структур практично безконфліктно. Мовний чинник завжди відіграв стабілізуючу роль у взаємовідносинах словенців і сприяв консолідації словенської нації. Словенці зберегли свою культурну самобутність саме завдяки використанню словенської мови, що і за часів СФРЮ мала статус офіційної мови країни поряд із сербохорватською. За Конституцією Словенії, єдиною офіційною мовою в країні залишилася словенська з латинським алфавітом. Словенський уряд досить грамотно і послідовно проводить національну політику етнолінгвістичної, політичної і етнокультурної єдності країни. Для переважної більшості населення, найбільш вагому частку у національному складі якого становлять словенці (83,1%), ця мова є рідною. Наявність же у країні сербів – 2%, хорватів – 1,8% і боснійців – 1,1%, що за чисельністю перевищують представників інших національностей (а їх 12 %), не створює для них додаткових мовних преференцій, а навіть навпаки. Сербська, хорватська, боснійська мови не вважаються мовами меншин в Словенії, а самі представники цих етнічних груп вважаються взагалі іноземцями. У них відсутні школи з навчанням на рідній мові, немає можливості використовувати свою рідну мову в суді, тоді як на територіях, населених італійцями і угорцями, італійська і угорська мови є офіційними мовами. Тобто ситуація в Словенії з правами сербів, хорватів і боснійців далека від ідеальної, не дивлячись на її входження в Європейське Співтовариство. Хоча, можливо, у майбутньому ситуація покращає і критерії отримання громадянства (що в сучасній Словенії численні і складні) пом'якшаться. Крім того, останнім часом, у словенському суспільстві спостерігаються ксенофобські настрої щодо боснійців або албанців.

Два проблемних питання Республіки Македонії (назви країни і мови) викликали найбільшу полеміку серед наукових і політичних кіл Греції та Болгарії зразу ж після проголошення її незалежності у 1991 р. Це єдина з колишніх югославських республік, яка зуміла до сьогоднішнього дня уникнути гострих воєнних конфліктів і значних втрат населення (що за переписом становило 2,02 млн. чол. [14, с.20]). Македонська літературна мова була кодифікована у 1945 р. й стала офіційною мовою Республіки Македонії у складі федеральної Югославії. З отриманням самостійності Республіка Македонії у 1991 р. проголосила її державною, відповідно до ст. 7 Конституції Македонії, з використанням кириличного алфавіту [15]. Болгарія, яка першою визнала Македонію як незалежну державу заперечувала факт існування самостійної македонської нації та мови, аргументуючи свою позицію насамперед мовною близькістю та тим фактом, що сучасна Македонія перебувала свого часу у складі Болгарії. Етнографи вважають македонців етнічними болгарами, такої ж думки дотримується й болгарський уряд (македонці – це болгари, а македонська мова – діалект болгарського). Точка зору Македонії з цих питань прямо протилежна: країна має власну національну мову, культуру та державу. „Мовний конфлікт” між двома державами швидко поширився на політико-правову сферу, що негативно позначилося на зовнішньополітичних стосунках обох країн. Урешті Болгарія запропонувала використовувати у двосторонніх відносинах як робочу англійську мову. „Потепління” у двосторонніх стосунках відбулося з визнанням Болгарією в 1999 р. існування македонської мови, що було зумовлено переважно поточними кон'юнктурними міркуваннями. Однак її офіційне визнання на політичному рівні не означає миттєвих радикальних зрушень як у суспільній свідомості, так і у поглядах на цю проблему вчених. У той же час категоричне неприйняття Грецією назви країни „Македонія” зі столицею у Скоп'є поширюється і на поняття македонської мови. У Греції були видані книги з метою продемонструвати „штучну природу” македонської мови. Офіційно визнає македонську мову як самостійну і окрему від болгарської сучасна Сербія, де за підсумками перепису 2002 р. приблизно 26 тис. чол. визначили себе як етнічні македонці.

Македонська мова – типowo балканська, але, як і всі інші мови на Балканах, має лише їй притаманні риси. На думку Р. Усікової, балканськість македонської мови визначається не тільки її балканською мовною структурою, але й специфічним балканським мовним менталітетом, що виражається у відношенні до свого і чужих мов в ситуації тривалої багатомовності і схильності культурно-мовної інтерференції [16, с. 56-58]. Унаслідок багатомовного взаємовпливу балканських народів у словарний фонд македонської мови влилися численні балканізми – слова, запозичені з грецького, румунського, турецького та ін. мов і говорів народів Балкан. Македонська мова найбільш поширена і в побуті серед населення як для македонців – 64,18 % (1,3 млн. чол), так і інших національностей, зокрема торбешів. Уряд Республіки Македонії провадить досить лояльну політику у мовній сфері. В органах місцевого самоврядування, „де більшість складають представники національних меншин, крім македонської мови і кириличного алфавіту використовується мова і алфавіт цих національностей відповідно до встановленої законом процедури” (Ст. 7 Конституції Македонії). Національним меншинам (албанцям, що складають - 25,1 %, туркам - 3,85 %, ромам - 2,66 % , сербам - 1,78 %, боснійцям - 0,84 %, арумунам - 0,48 % та іншим національностям – 1,04 % [14, с.34]) державою гарантується захист їхньої етнічної, культурної, мовної і релігійної ідентичності та надається право на заснування культурних, наукових, художніх тощо установ чи об'єднань. Крім того, дозволяється викладання рідною мовою меншин у початковій і середній школі, а у школах, де навчання здійснюється на мові національностей, вивчається і македонська мова (Ст. 48). Налагодженню міжкультурного діалогу сприяє не лише вільне вживання мов національних меншин, а й те, що такі мови, як турецька (100 тис.чол.) сербська і боснійська (50 тис. чол.), циганська (50 тис. чол.) та арумунська (10 тис.чол.) вважаються офіційними у ряді міст і адміністративних одиниць. Не менше 25% населення розмовляють албанською мовою, яка з 2001 за Охридською угодою має статус офіційної в районах компактного проживання албанців. Багато жителів республіки говорять на іноземних мовах. Старше покоління, що жило в Югославії, використовує сербську мову, тоді як молодь все частіше користується англійською. Отже, можна стверджувати, що наразі в Македонії наявні не лише юридично-правові підстави для всебічної гармонізації міжнаціональних відносин, а й створено практичний механізм забезпечення культуромовних потреб усього македонського суспільства.

Таким чином, упродовж століть територія країн колишньої Югославії являє собою поліфонію мов і культур, що склалася в результаті довготривалого культурного обміну, різноманітних міжетнічних мовних контактів в умовах сумісного існування в рамках різних етнодержавних організацій. Становлення балканських націй було можливим тільки при збереженні народної мови та культури. Мовний чинник завжди відігравав на різних етапах розвитку балканських „націй-держав” важливу роль у процесі становлення їхньої національної самосвідомості та зміцнення державності. Сучасні національні мови народів Балкан нерозривно пов'язані з національними питаннями країн, що прагнуть утвердитися на міжнародній арені в якості самостійних гравців. На наше переконання, статусне „оформлення” мов постюгославських країн як державних не лише сприяє зміцненню та піднесенню їхнього авторитету у світі, а й виступає необхідною умовою існування та подальшого розвитку балканських націй. У наступні роки у балканському мультиетнічному та мільтикультурному регіоні мовний чинник швидше за все актуалізуватиметься під дією глобалізаційних процесів, внутрішньої національної політики та зовнішньополітичних упливів. Звідси випливає такі завдання подальшого дослідження: процес інституціоналізації національних мов, виявлення специфіки їхнього функціонування, з'ясування конфліктогенності певних мов тощо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Степаненко Е. Македонский язык и культура в аспекте переводческой и культурологической проблематики / Е. Степаненко // Филологические заметки: межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 4. Ч. 2. – Пермь, Скопье, Любляна: Изд-во Пермского университета, 2006. – С. 81–93.
2. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 4 изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с. – С.1210.
3. Вишняков Я.В. Балканы как цивилизационно-контактная зона (к постановке проблемы) / Я.В. Вишняков // Мир и Россия на пороге XXI века: Вторые Горчаковские чтения. МГИМО МИД России (23–24 мая 2000г.). – М.: РОССПЭН, 2001. – 576 с. – С. 321–326.
4. Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28. jun 1921 (Vidovdanski ustav) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html.
5. Bataković Dušan T. La Yougoslavie: nations, religions, ideologies / Dušan T. Bataković . – Lausanne: L'Age d'Homme, 1994. – 335 p.
6. Novosadski dogovor (1954). – Novi Sad. – 1954. – 10 decembra [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://govori.tripod.com/novosadski_dogovor.htm.
7. Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (1963) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1963.doc.
8. The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. – Belgrade: Dopisna Delavska Univerza, 1974. – 310 p.
9. Социополитическая и языковая ситуация в странах бывшей Югославии [Электронный ресурс] / К. Джорджевич // Межд. научно-практический (электронный) журнал „INTER-CULTUR@L-NET”/. – Режим доступа: http://vfnglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v5/v5_ar04.htm.
10. Конституции государств Европы: В 3 т. Т.3 : / Под ред. Окунькова Л.А. – М.: НОРМА, 2001 . – 789 с.
11. Ustav Republike Hrvatske // Narodni novina. – 2001.– od 7 svibnja. – № 41.
12. Ustav Crne Gore. Proglašava Ustavotvorna Skupština Republike Crne Gore u 2007. godini, dana 19. oktobra [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.skupstina.me>.
13. Устав Републике Србије [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/ustav/Ustav_Srbije_pdf.zip.
14. Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија. – Скопје. – 2005. – 51с.
15. Ustav na Republika Makedonija. – Republika Makedonija, Skopje . – 1991. – 64 p.
16. Усикова Р.П. Балканскость современного македонского языка / Р.П. Усикова // В поисках „балканского” на Балканах. Балканские чтения – 5: Тезисы и матер. симпозиума. – Москва, 1999. – С. 56–58.